

Aleksandrowicz, Stanisław

Pochodzenie Józefa Naronowicza-Narońskiego, twórcy topograficznej kartografii Litwy i Prus Wschodnich

---

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 61-65

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Stanisław Alexandrowicz

Pochodzenie Józefa Naronowicza-Narońskiego, twórcy topograficznej kartografii Litwy i Prus Wschodnich*

Nieczęsto się zdarza, by dzięki wykorzystaniu źródła wcześniej nie znanego historyk musiał po wielu latach zanegować własną hipotezę, która przyjęła się już wśród kolejnych badaczy. Taka właśnie sytuacja zaistniała co do pochodzenia ze stanu szlacheckiego Józefa Naronowicza-Narońskiego (16..–1678), wybitnego inżyniera i kartografa, zarazem praktyka i teoretyka, twórcy kilkudziesięciu map topograficznych, wykonanych tylko w rękopisie, a przedstawiających w skali ok. 1:50 000 lub ok. 1:100 000 część dóbr Radziwiłłów linii birżańskiej oraz cały obszar Prus Książęcych leżący na północ i wschód od Warmii. O niezwykle szerokiej wiedzy tego wybitnego kartografa świadczą znane szerokiemu kręgowi historyków jego rękopiśmienne prace, zwłaszcza zaś trzytomowe „Księgi nauk matematycznych”, ukończone w roku 1659, które obejmowały całokształt dziedzin matematyki, stosowanych przy praktycznej działalności na polu miernictwa, kartografii i budownictwa wojennego¹.

Przed dwoma laty ukazały się dwie rewelacyjne publikacje, poświęcone wykonanym przez Józefa Naronowicza-Narońskiego mapom Prus Książęcych² i Księ-

---

* Niniejsza publikacja stanowi uzupełnienie artykułu *Józef Naronowicz-Naroński, „Eques Litu-
anus” – twórca kartografii topograficznej Litwy i Prus*. Ukaże się on w materiałach międzynarodowej konferencji „Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie” (Kraków 16 października 1998), wydanie których przygotowało Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie.

¹ Kompetentny przegląd literatury o Józefie Naronowiczu-Narońskim dał ostatnio J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy Prus Książęcych Józefa Naronowicza-Narońskiego z drugiej połowy XVII wieku*, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Kartograficznych, Warszawa 1997, [In:] *Studia i Materiały z Historii Kartografii* 15, s. 7–9, 74–75.

² Por. przypis 1.

stwa Birżańskiego³. Zarówno analityczne badania Jana Szeligi, jak po raz pierwszy dostępna badaniom reprodukcja mapy Księstwa Birżańskiego rzucają sporo światła na poziom umiejętności kartograficznych autora map, z których najwcześniejsza datowana jest rokiem 1645.

Doskonałe analityczne studium Jana Szeligi jest pierwszą pracą, uwzględniającą całą dotychczasową literaturę traktującą o Józefie Naronowiczu-Narońskim; przynosi rekonstrukcję jego biografii, niestety wciąż fragmentaryczną, gdyż opartą głównie na datacji wykonanych przezeń prac. Nadal nie wiemy nic o czasie sprzed 1639/1640 r., do którego odnoszą się pierwsze wzmianki o pracach kartograficznych wykonanych na obszarze Ukrainy i Dzikich Pól.

Nie wiemy, gdzie i kiedy przyszedł na świat (jak się przyjmuje, między 1610 a 1616 rokiem), kim byli jego rodzice, gdzie i jakie zdobył wykształcenie? Tylko prawdopodobną hipotezą pozostaje pobieranie przezeń nauk w Radziwiłłowskim kalwińskim liceum w Kiejdanach, gdzie nauczał znakomity teoretyk fortyfikacji, torunianin Adam Freytag⁴. Głównie na podstawie podpisu na jednej z map obszarów Prus, gdzie Józef Naroński określił się jako „Eques Lituanus”, był przez ogół autorów (od roku 1848) uważany za szlachcica⁵. Zmarł w kwietniu roku 1678 w Szczytnie.

Przed laty, w ogólnym ujęciu dziejów kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego, poświęciłem sporo uwagi działalności i umiejętnościom kartograficznym Józefa Naronowicza-Narońskiego, stwierdzając przy okazji: „Na marginesie niezbyt jasnej sprawy pochodzenia Narońskiego, który używał niekiedy herbu Gozdawa, a na jednej ze swych wykonanych w Prusach map podpisał się jako «Eques Lituanus», co w ślad za Stammem wielokrotnie cytuje literatura, na przykład J. Nowakowa, Wstęp do: J. Naronowicz-Naroński, *Budownictwo wojenne*, Warszawa 1957, s. VII; Z. Lietz, *Józef Naronowicz-Naroński*, s. 20, wypada zauważyć, że ani Naronowiczów, ani Narońskich nie notują wśród szlacheckich rodzin Wielkiego Księstwa Litewskiego herbarze drukowane i wymieniający szereg mniej znanych rodzin W. Wijuk-Kojałowicz SJ, *Nomenclator familiarum et stemmatum Magni*

³ R. Ragauskienė, D. Karvelis, *1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų Kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija*, [Vilnius] 1997. Wypada jednak zwrócić uwagę na zasadniczy błąd w określeniu skali mapy Księstwa Birżańskiego, zdaniem autorów wynoszącej 1:12000, podczas gdy w rzeczywistości wynosi ona ok. 1:100000 (por. s. 18, 80, 86). Ta uchodząca za zaginioną znakomita mapa, informacje o której pochodziły z roku 1662 i sprzed 1914, została w roku 1993 przekazana w darze Ministerstwu Kultury Litwy przez ambasadora Malty w Argentynie Karola Radziwiłła. Mapa dokładnie przedstawia sieć osad, hydrografię, zalesienie i granice. Barwna reprodukcja tej przepięknej rękopiśmiennej mapy, wykonanej na pergaminie, niestety nie w rozmiarach oryginału (740 mm × 590 mm; dołączona do książki luźna reprodukcja 520 mm × 417 mm), uniemożliwia dokładniejsze obliczenia i pomiary, ponieważ opis mapy nie zaznacza, czy wymiary jej odnoszą się do całego arkusza, czy do wymiarów ramki mapy.

⁴ J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy...*, s. 15.

⁵ Ibidem, s. 15.

Ducatus Lithuaniae et provinciarum ad eum pertinentium, Bibl. Czartoryskich, rkps 1352. Stąd szlacheckie pochodzenie Narońskiego uznać należy za wątpliwe; bardziej prawdopodobne wydaje się, że był on mieszczaninem⁶. Argumentację tę przyjął ostatnio Jan Szeliga, zdaniem którego „w tym świetle bardziej prawdopodobne jest mieszczańskie pochodzenie Naronowicza”⁷.

Obecnie wszelkie wątpliwości w tej sprawie muszą upaść. Nowe światło rzucają dwa niezależne źródła. W pierwszym – „liście” księcia Janusza Radziwiłła, hetmana polnego W. Ks. Litewskiego, datowanym w Zabłudowiu 1 stycznia 1648 r. – Naroński określony został jednoznacznie: „...wysyłam Urodzonego Pana Jozepha Naronskiego, sługę naszego dla delineatiewy, to jest opisania granic wyrażeniem położenia Majętności Naszych i dla urobienia onych doskonałej Mappy...”⁸. Warto przypomnieć, że w oficjalnej terminologii dokumentów prawnych XVII w. tytuł „urodzony” (łac. *generosus*) stosowano dla określenia szlachcica średniozamożnego, właściciela wsi (lub paru). Należących do szlachty drobnej określano tytułem „szlachetny” (łac. *nobilis*). Samo więc świadectwo cytowanego dokumentu, z uwagi na pozycję wystawcy, dowodzi przynależności Józefa Naronowicza-Narońskiego do stanu szlacheckiego; nie mówi jednak nic o jego pochodzeniu.

Na to ostatnie rzuca pośrednio światło rozprawa doktorska Macieja Siekierskiego, poświęcona sprawom majątkowym księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” (1549–1616), obroniona w roku 1984 na Uniwersytecie w Berkeley. Jej promotorem był Czesław Miłosz. Realną opiekę naukową zapewnił doktorantowi paroletni staż naukowy u profesora Jerzego Ochmańskiego na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W zestawionym przez autora wykazie szlachty zależnej hrabstwa mirskiego figuruje pozycja: „Naronowicz-Matwiej N., together with Micko Ostachnowicz, received 5 włoki of land in the estate of Mir in 1567 in exchange for military service with one horse. This grant was modified in 1582 to apply to 7 włoki of land in the estate of Świerżeń, but continuing the former obligation”⁹. Zacytowana w przypisie sygnatura archiwalna pozwala sięgnąć do źródła dokumentującego te nadania. Teksty trzech ważnych dokumentów przekazuje kopia „listu” wystawionego przez księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotkę”, marszałka

⁶ S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań 1971, s. 92–96 i 118–121, cytat ze s. 92. Dosłownie te sformułowania zostały powtórzone w drugim wydaniu tejże pracy, Poznań 1989, s. 162 (o J. N.-N. s. 161–167 i 211–215).

⁷ J. Szeliga, *Rękopiśmienne mapy...*, s. 15.

⁸ Omówienie treści i reprodukcję tego „listu” daje S. Alexandrowicz, *Józef Naroński współautorem Beauplanowskich map Ukrainy i Dniepru z połowy XVII wieku*, [In:] *Pax et bellum*, pod red. K. Olejnika, Poznań 1993, s. 17–27 i ryc. 1–2.

⁹ M. M. Siekierski, *Landed wealth in the Grand Duchy of Lithuania: The economic affairs of Prince Nicholas Christopher Radziwill (1549–1616)*, Berkeley 1985 (maszynopis powielony), s. 158. Rozprawa ta przedrukowana została bez zmiany tytułu w dwóch kolejnych tomach czasopisma *Acta Baltico-Slavica*, t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 239–308; t. 21, Warszawa 1992, s. 195–300 (tu na s. 200 fragment cytowany w tekście).

najwyższego litewskiego, datowanego w Mirze 3 lutego 1582 r. Dowiadujemy się zeń, że po ukończeniu pomiaru włócznej majątności świerżeńskiej „...ziemianie nasi Mirscy na imię Oleszko Kościuszkowicz a Matwiej Naronowicz pokładali przed nami listy nieboszczyka pana Ilinicza, które listy im dał za służby ich wierne w imieni Mirskim w siele Kucharowiczach włók dziesięć, to jest Oliszku pięć a Matwieju pięć...”. Dalej wpisany jest pełny tekst wcześniejszego przywileju poprzedniego właściciela dóbr – Jerzego Illinicza hrabiego na Mirze, datowanego w Czarnawczycach 10 lipca 1562, w którym stwierdza się: „...aby ziemianie zamku mego mirskiego szlachta każdy z nich będąc odemnie upewniony na imieniach swoich, wiedział z czego i jaką służbę ziemską wojenną służyć i zachować ma... wiele z nich za dalszych przodków i ojca mego na mojej ziemi jednakowo wojnę służyli... Ku służbie gospodarskiej ziemskiej wojennej w poczcie moim konia jednego stawić mają, barwę, koń dobry, w pancerzu, z drzewcem, z tarczą. Po temu jako i inni ziemianie szlachta imion moich służyć chodzą”¹⁰. Drugi „list” tegoż wystawcy dla „Pana Matwieja Naronowicza”, z datą 20 stycznia 1567 roku w zamian za 10 włók ziemi, które dwaj obdarowani Matwiej Naronowicz i Micko Ostachnowicz – (zwraca uwagę zmiana tego drugiego) mieli w siele Kucharowiczach, daje im „zaścianek pusty nowowyrobiony nad rzeczką Serweczą Lubno, którego jest włók 14”¹¹. Tak więc obaj mirscy ziemianie-szlachta po pięciu latach od pierwszego nadania – w gruntach wsi Kucharowicze, otrzymali zwiększone o dwie włóki dla każdego nowe nadziały, w „zaścianku”, czyli gruncie leżącym poza ścianą (granicą) regularnie wymierzonego prostokątnego obszaru gruntów wiejskich dóbr Świerżnia¹². Ich obowiązek wystawiania wspólnie jednego jeźdźca nie uległ zmianie.

Suma informacji z trzech wymienionych dokumentów dowodzi, że Matwiej Naronowicz – sądząc z imienia i patronimiku niewątpliwie Rusin i prawosławny, pochodził z rodziny niegdyś „bojarów”, czyli sług wojennych zamku mirskiego, świadczących służbę wojskową co najmniej od trzech pokoleń. Już w roku 1562 musiał on być dorosły, a jeszcze w 1582 pozostawał zdolny do służby wojennej. Kategoria „bojarów” podczas pomiaru włócznej w większości wypadków sprowa-

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, dział XXIII, teka 90, koperta „W Zaścianku Lubno”, k. [1–2].

¹¹ Ibidem. Obszar Świerżnia sąsiadował z hrabstwem mirskim. Z czasem na tych czterech włóckach powstała wieś Lubna.

¹² Doskonale wprowadzenie w całość zagadnień związanych z wielką reformą agrarną drugiej połowy wieku XVI zwaną „pomiarą na wołoki” lub pomiarą włóczną daje J. Ochmański, *Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku*, [In:] J. Ochmański, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 158–174; idem, *Reforma włóczna w dobrach magnackich i kościelnych w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVI wieku*, ibidem, s. 175–197. W pierwszej z tych rozpraw autor zwrócił uwagę na udokumentowany fakt „że w dobrach Radziwiłłowskich występowała od dość dawna i chyba powszechnie – co potwierdzają inne źródła – kategoria szlachty zależnej, służącej z nadania ziemi konno i zbrojno swojemu panu suzerenowi. O szlachcie zależnej na Litwie i Białorusi, jak dotąd, mało wiadomo” (s. 179).

dzona została do sytuacji podobnej chłopom pańszczyźnianym, otrzymując po jednej włóce ziemi z obciążeniami czynszem i pańszczyzną niemal równymi chłopskim. Niektórzy z bojarów podczas pomiaru otrzymywali jednak większe nadziały, najczęściej po pięć włók z obowiązkiem służby wojennej już jako szlachta, nie tylko osobiście, ale i z wystawieniem dodatkowego „konია”, przeważnie kosztem dwóch takich nowych ziemian¹³. Na swoich włókach osadzali oni chłopów, stających się ich poddanyimi. Prawne i społeczne położenie tej grupy w krótkim czasie upodobniało się do dawniejszej dziedzicznej szlachty. Proces ten trwał co najmniej do końca XVI wieku¹⁴.

W roku 1627–1628 wykaz „Zapłaty wojsku od 17 IX 1627 do 17 IX 1628” wymienia rotę kozacką „P. Aleksandra Narońskiego koni 63”¹⁵. Po raz pierwszy pojawia się nazwisko Naroński, będące jak się zdaje spolszczoną pod względem formy językowej wersją patronimicznego Naronowicza. Połączenie tych obu nazwisk – z Naronowiczem jako pierwszym, występuje u autora – Józefa Naronowicza-Narońskiego, który jednak mapy podpisywać będzie tylko drugą wersją. Wydaje się więc prawdopodobne, że Józef Naronowicz-Naroński był synem (może bratankiem) Aleksandra Narońskiego, ten zaś mógł być synem Matwieja Naronowicza (a może nawet jego wnukiem). W sumie więc, powołując się na sformułowanie przywileju Jerzego Illnicza z 1562 roku, przyjąć wypada, że był Józef Naronowicz-Naroński przedstawicielem rodziny świadczącej służbę wojenną co najmniej od pięciu pokoleń. Miał więc pełne prawo określić się jako „eques Litanus”.

¹³ Liczne przykłady z ostatnich lat wieku XVI zawiera kopiariusz do dokumentów, wystawionych podczas pomiaru włócznej włości kopyskiej, należącej do księcia Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, która przeprowadzona została w roku 1598. Przy reformie tej odległej włości położonej za Dnieprem i posiadającej silny zamek (Kopyś) i fortyfikacje miasta, szereg dotychczasowych poddanych-bojarów przeszło do kategorii ziemian-szlachty, podległej właścicielowi dóbr i stanowiącej istotną część wystawianego przez magnata na wyprawę pocztu. Por.: Central’nyj Gosudarstvennyj Istoričeskij Archiv BSSR, fond 694, op. 4, nr 1207, *passim*. Całokształt obronnych przygotowań i dzieje wojenne tego miasta i zamku przedstawia M. A. Tkačou, *Zamki i ljudzi*, Minsk 1991, s. 57–64.

¹⁴ H. Łowmiański, w ogłoszonej w piętnaście lat po śmierci Autora rozprawie o zaludnieniu W. Ks. Litewskiego, zwraca uwagę, że „w państwie litewskim istniała feudalna, wielostopniowa organizacja własności ziemskiej. W wielkich dobrach oprócz ludności włościańskiej mieszkała częstokroć szlachta mająca swoich poddanych, a odbywająca służbę wojskową w pocztach swych panów...”; daje też w przypisie szereg przykładów z dóbr Radziwiłłów i Chodkiewiczów, por. H. Łowmiański, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528*, do druku przygotowali A. Kijas i K. Pietkiewicz, Poznań 1998, s. 72–73.

¹⁵ AGAD, Mikrofilm: Extranea IX, 55. Informację tę zawdzięczam profesorowi Andrzejowi Rachubie z Instytutu Historii PAN w Warszawie.